

3RD INTERNATIONAL BLACK SEA MODERN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

MARCH 23-24, 2023
SAMSUN, TURKIYE

EDITOR

PROF. DR. MARIAM JIKIA

ISBN - 978-625-367-025-2

FULL TEXTS BOOK

3rd INTERNATIONAL BLACK SEA MODERN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

March 23-24, 2023 - Samsun, Türkiye

EDITOR

Prof. Dr. Mariam Jikia

All rights of this book belong to

IKSAD Publishing House Authors are responsible both ethically and juridically

IKSAD Publications - 2023©

Issued: 26.03.2023

ISBN - 978-625-367-026-9

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

3RD INTERNATIONAL BLACK SEA MODERN SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS

DATE AND PLACE

March 23-24, 2023 - Samsun, Türkiye

ORGANIZATION

IKSAD INSTITUTE

EDITOR

Prof. Dr. Mariam Jikia

PARTICIPANTS COUNTRY (30 countries)

TÜRKİYE, ETHIOPIA, AZERBAIJAN, ALGERIA, INDIA, NIGERIA, PAKISTAN,
INDONESIA, MALAYSIA, GEORGIA, USA, ROMANIA, KOSOVA, ITALY,
PHILIPPINES, BULGARIA, SERBIA, MACEDONIA, MOROCCO, FRANCE, RUSSIA,
SENEGAL, UKRAINE, HUNGARY, IRAQ, ALBANIA, OMAN, SLOVAKIA,
GERMANY, UNITED KINGDOM

Total Accepted Article: 444

Total Rejected Papers: 58

Accepted Article (Türkiye): 212

Accepted Article (Other Countries): 232

ISBN - 978-625-367-026-9

MISIR MERKEZLİ EYYUBİ DÖNEMİ TASAVVUF EĞİTİM KURUMLARI

EGYPT-CENTERED SUFI EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE EYYUBI PERIOD

Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR¹

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-1856-6494

ÖZET

Eğitimde esas olan, hedeflenen insan tipini yetiştirmektir. Bu bağlamda İslami eğitimde İslam dininin gereği insana dünya ve ahiret saadeti kazandırmak üzere maddi ve manevi değerlere sahip insan modelini yetiştirme amaç edinmektedir. Zira madde ve manadan ibaret olan insanın maddi ihtiyacı karşılanarak dünya saadeti teminine ihtiyaç duyulduğu gibi manevi ihtiyaçlarının da karşılanarak ahiret saadeti teminine de ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılan İslami eğitimde ele alınan İslami ilimlerin tamamı İslam dininin temel referansları olan Kur'an ve sünnete dayanmaktadır. Diğer İslami ilimler dayandıkları dinin temel referanslarına göre maddi ve manevi değerleri birlikte kazandırırken Tasavvuf ilmi ise özellikle manevi değerleri kazandırmayı hedef edinmektedir. Zühd ve takvaya uygun bir yaşamı temin ederken Allah'ı tanıtmak suretiyle manevi bir ihtiyacı karşılamaktadır. Dışta riyazât ve mücâhede iken içte ise birtakım menzillerden ve makamlardan geçerek Allah'a yaklaşımdır. Böylece "kâmil insan" yetiştirmek üzere insanı kötü ahlak, çirkin huylardan uzaklaştırmak ve güzel vasıflara bezemek suretiyle insana gereken bilgiler öğretilirken zihnin manevi yollara yönelmesi ve bilgisizliğin yok edilmesi sağlanmaktadır. Bunca önem arz eden tasavvuf eğitimini, özellikle İslam eğitiminin önemli bir dönemi olan Eyyubiler döneminin Mısır merkezli tasavvuf eğitim kurumlarını bilmek ve buradan alınması gereken dersleri dile getirmek büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla çalışmada literatür taraması sonucu doküman analiziyle kısaca din eğitimi ve tasavvuf eğitiminden bahsettikten sonra Mısır merkezli Eyyubi dönemi tasavvuf eğitim kurumlarından bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Tasavvuf eğitimi, Eğitim kurumu.

ABSTRACT

The main thing in education is to raise the targeted human type. In this context, in Islamic education, it is aimed to raise a human model with material and spiritual values in order to bring the happiness of the world and the hereafter, as a requirement of the religion of Islam. Because, meeting the material needs of man, who is composed of matter and meaning, is a need to ensure happiness in this world, and it is also a need to provide happiness in the hereafter by meeting his spiritual needs. All of the Islamic sciences discussed in the Islamic education are based on the Qur'an and the Sunnah, which are the basic references of the

¹Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı'nda "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri" adında hazırladığım doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

religion of Islam. While other Islamic sciences bring material and spiritual values together according to the basic references of the religion they are based on, the science of Sufism aims to gain spiritual values in particular. While providing a life in accordance with zuhd and taqwa, it meets a spiritual need by introducing Allah. It is to get closer to Allah by passing through certain places and positions while being in riyazat and fighting on the outside. Thus, in order to raise "perfect human beings", necessary information is taught to people by keeping people away from bad morals and ugly habits and by adopting good qualities, while it is ensured that the mind turns to spiritual paths and ignorance is destroyed. It is of great importance to know the Sufi education, which is of such importance, especially the Egypt-based Sufi education institutions of the Ayyubid period, which is an important period of Islamic education, and to express the lessons to be learned from it. Therefore, in the study, after briefly talking about religious education and Sufi education with document analysis as a result of literature review, Egypt-centered Ayyubid period Sufi education institutions are mentioned.

Keywords: Religious education, Sufi education, Educational institution.

GİRİŞ

İnsanlık âlemi varlığından itibaren sosyal yaşamının gereği kendi şartları içerisinde hem eğiten ve hem de eğitilen olmuştur. İhtiyaca göre bir şeyleri öğrenmiş ve öğretmiştir. Bu durum önceleri tamamen düzensiz ve informal olarak yürütülmüşken zamanın gelişen şartlarına bağlı yeni doğan ihtiyaçları karşılamak bakımından eğitim ve öğretim faaliyetleri kurumsallaşarak formal bir nitelik de kazanabilmiştir. Bu arada yüce bir güce bağlanma ve inanma ihtiyacı ise dine, dolayısıyla dinin sağlıklı işlenebilmesi için din eğitimine olan ihtiyacını doğurmuştur. Özellikle yarattığı insanın fitratını belirleyen, her durumda huzuru için bu fitrata göre yaşamının gereğini isteyen Yüce Allah olduğu anlayışına dayalı semavi dinleri bilmek ve bu dinlerin eğitimini almak çok önemlidir. Bilhassa mensubu olduğumuz semavi dinlerden olan İslam dinini bilmek ve onun eğitimini almak bireyin dünya ve ahiret hayatının huzuru için büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Bu bağlamda İslami eğitimin temel amacı yaratanın kendisini madde ve manadan ibaret olarak yaratırken her iki kısmına yüklediği işlevleri bilip Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak gereğini yaşamında uygulamaktır. İslami eğitim, Kur'an ve sünnet referanslı İslami ilimlere dayanmaktadır. Bu eğitimin bir parçası olan tasavvuf eğitimi, daha çok İslami ilimlerinden olan Tasavvuf ilmine dayanmaktadır, dış görünüşten uzaklaştırıp nefsi terbiye etmektedir. Bakara suresinin 216. ayetinde “*Hayır bildiğinizde şer, şer bildiğinizde hayır olabileceği*” şeklinde belirtildiği üzere Allah'tan gelen her şeye rıza göstermek suretiyle bunu bir hikmete dayandırmaktadır. Böylece manevi terbiye edinerek mutlak manada Allah'ın rızası hedef edildiğinden gerçekleşen olumlu ve olumsuz durumlarının tamamına rıza gösterilmektedir. Maddi anlam ifade eden bireysel çıkar ve zarar dikkate alınmamaktadır. Dolayısıyla bireyin manevi eğitimini sağlayan Tasavvuf ilmini, tasavvuf eğitimini ve bu eğitimin gerçekleştirildiği eğitim kurumlarını bilmekte fayda vardır. Ancak konumuz gereği Mısır merkezli Eyyubi döneminde tasavvuf eğitiminin gerçekleştirildiği eğitim kurumlarını derli toplu ele alan bir çalışmaya rastlayamadığımızdan “Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri” adlı doktora tezimizden ve literatür taraması sonucu edinilen doküman analizinden yararlanarak “Mısır Merkezli Eyyubi Dönemi Tasavvuf Eğitim Kurumları” adlı çalışmayı ele aldık.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Araştırma, konumuz çerçevesinde büyük oranda “Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri” adlı doktora tezimiz irdelemiş ve ondan istifade edilmiştir. Aynı zamanda ilgili

literatür taraması yapılarak konuyla alakalı yazılan kitaplar, makale ve tezler incelenmiştir. Elde edilen verilerin çözümlemesi sonucu sınıflandırılma yapılmıştır. Bu bilgiler mantıksal bir çerçevede değerlendirilerek analitik ve çözümleyici bir yaklaşımla bir bütünlük elde etmek üzere yoğunlaştırılmıştır. Böylece giriş bölümünde belirtilen hedefler doğrultusunda edinilen verilerin analiz ve sentezlenmesi sonucu konumuz, başlıktan da anlaşılacağı üzere malum sınırlar içerisinde aşağıda belirtilen başlık ve alt başlıklar şeklinde ele alınmıştır.

1. Din Eğitimi

Dinin birçok tarifi yapılırken Kur'an ve sünnet ışığında dinin; *“Her konuda insanları akıllarını, irade ve isteklerini kullanarak hayır olan şeylere götüren, böylece dünya ve ahiret saadetine ulaşmalarını sağlayan, peygamberler aracılığıyla Allah'ın gönderdiği ilahi esasların bütünüdür.”*(Akseki, 1969, 5) şeklinde yapılan tanımının daha kabul gördüğü söylenebilmektedir. Eğitimin de birçok tanımı yapılırken *“Eğitim; kişinin zihni, bedeni, duygusal, toplumsal yeteneklerinin ve davranışlarının istendik yönde geliştirilmesine, ya da kişiye belli amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar ve bilgiler kazandırılmasına dönük faaliyetlerin tümüdür”*(Akyüz, 2011, 1-3) şeklindeki tanımı da amaca uygun genel bir tanım olduğu söylenebilmektedir. Din ve eğitimden müteşekkil olan din eğitimi ise insanın doğuştan var olan yeteneklerini ilahi öğretiler doğrultusunda geliştirilen bilim dalı olarak tanımlanırken İslam dini için Müslümanı, dini ve dünyevi vazifelerini hakkıyla yerine getirebilecek duruma getirme hedefi bulunmaktadır (Ebu'l Muammer, 1328, 24). Böylece İslami eğitimle insan sadece vatandaşlık sınırları içinde hapsedilmeden ona dini ve ahlaki bilgiler verilerek İslam'ın gayesine uygun aynı zamanda kâmil(Bayraktar, 1994, 15-18; Sönmez, 2022, 693) ve iyi (Kutub, 1975, 19) insan yetiştirilmektedir.

2. Tasavvuf Eğitimi

Tasavvufun birçok tanımı yapılmıştır. Ancak özellikle kişinin manevi yönünü terbiye etmek üzere Allah'ın emir ve yasaklarına uymayı, Hz. Peygamberin ahlakıyla yaşamayı, her manada ve her şeyde Allah'ı kalben tasavvur etmeyi hedeflediğini(Kuşeyrî, 1966, 2/551) daha çok kabul gören şu tanımlarıyla belirtebiliriz:

“ Tasavvuf, batini ve zahiri amellerde bulunurken haddi aşmadan Allah'a karşı gösterilmesi gereken güzel edebe riayet etmek, birinci derecede kalbe dayalı eylemlere itina göstermek, gizli yönlerini denetlemek suretiyle ubudiyet görevini yerine getirmek ve dolayısıyla kurtuluşa istekli olmaktır.”(İbn Haldun, 1984, 100-101).

“Tasavvuf, eksiklikten münezzeh olanı tanıyabilmek için eksik olan her şeyden yüz çevirmektir.”(Hucvirî, 1982, 117-118). Dolayısıyla tasavvuf eğitimiyle Zâriyât suresinin 56. ayetinin gereği Allah'ı bilmek için yaratılan insanın; sünnetin çizdiği yolda yürümesi, her surette fakir ve Allah'a muhtaç olduğunu bilmesi, kendisini Allah'ta fani kılıp tamamen Allah'ın iradesine bağlanması, bütün varlığıyla halis bir niyetle Allah'a yönelmesi hedeflenmektedir (Sunar, 1975, 190-191). Aynı şekilde tasavvufi eğitimle teorik olarak hakikat verilirken pratik olarak ahlak verilmektedir (Kara, 1990, 37; Sönmez, 2022, 124). Böylece insanın iç hayatına mükemmel bir zenginlik kazandırılırken imanın tam anlamıyla yaşanması sağlanmaktadır (Güngör, 1987, 205).

3. Mısır Merkezli Eyyubi Dönemi Tasavvuf Eğitim Kurumları

Kur'an ve sünnete dayanan, İslam'ın ruh hayatını ve manevi otoritesini Hz. Muhammed'in şahsında temsiliyetini gösteren tasavvufun (Yılmaz, 2000, 17); ihsan ilmi veya nefis tezkiyesi ilmi, sulûk ilmi ve batın ilmi olarak “kalbi Allah'tan gafil olmamayı sağlama” anlayışına odaklı amaçları bulunmaktadır (Gözütok, 1996, 57-59). Nitekim *“Sabah-akşam Allah'ın rızasını dileyenlerle birlikte ol. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız kimselerle beraber olma.”*(Kur'an-ı Kerim, 2012, Kehf 18/28) ayeti de belirtilen amaçlara işaret etmektedir. Bu amaçları gerçekleştirmek üzere tasavvuf eğitiminin yapıldığı hangâhlar (tekkeler), zaviyeler, ribatlar ve türbeler gibi birçok eğitim kurumu bulunmaktadır.

Konumuz gereği Mısır merkezli Eyyubi dönemi tasavvuf eğitimine ve eğitim kurumlarına değinmek gerekir. Mısır'ın tasavvuf tarihi kesin bilinmemekle birlikte Eyyubiler döneminde Mısır'da ve Mısır merkezli mahiyetlerindeki İslam coğrafyasının diğer yerlerinde tasavvufa ve mutasavvıflara büyük ilgi gösterilmiştir. Mutasavvıflar ülkenin manevi sultanları olarak kabul edilmiştir. Nitekim Zunnun el-Mısri (796-860) ve İbnu'l-Farid (ö.1181) gibi Mısır'ın mutakaddim meşhur mutasavvıf şairler bunların başında gelmektedir (es-Seyyid, 1967, 1/216). Daha önceleri Nureddin Mahmud Zengi mutasavvıflara büyük ilgi ve saygı göstermiş, başarılarının büyük kısmını onların manevi tesirine bağlamıştır. Onlar için hangâhlar inşa ederek ilgili vakıflar kurmuştur. Eyyubiler dâhil olmak üzere Nureddin'den sonra gelen yöneticiler bu hususta kendisini örnek almışlardır (en-Nuaymî, 1988, 2/139-140). Özellikle Selahaddin-i Eyyubi'nin mutasavvıflara saygı göstermesi, Mısır'da, Şam'da ve Kudüs'te onlar için hangâhlar yaptırması dönemin büyük sûfilerinin Selahaddin'e yanaşmalarını sağlamıştır (Abdalmehdi, 1980, 143). Bu devirde tasavvuf eğitim kurumları arasında bulunan hangâhlarda, ribatlarda ve türbelerde nefsi terbiye etme ve iyi ahlak sahibi kılma amacıyla olan tasavvuf ilminin yanında diğer İslami ilimler de okutulmaktadır (el-Keylânî, 1994, 45). Mutasavvıflar bu dönemde birçok İslam şehirlerinde olduğu gibi Mısır'da da diğer İslami ilimlerle tasavvufu hep iç içe işlemişlerdir (es-Subkî, 1992, 9/129).

İslam devletleri, medreseler gibi hangâhlar, zaviyeler, ribatlar ve türbeler gibi kurdukları tasavvuf eğitim kurumlarının varlıklarını devam ettirebilmeleri için birçok ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilgili vakıflar kurmuşlardır. Nitekim Selahaddin-i Eyyubi, Selahiyye Hangâh'ına tarla ve arazileri vakfetmiştir (Dündar, 2014, 132).

Belirtilen tasavvuf eğitim kurumlarına ve bu arada faaliyetleriyle öne çıkan bazı mutasavvıflara değinmek gerekir.

3.1. Hangâhlar (Tekkeler) ve Zaviyeler

Bilinen yaygın görüşe göre tasavvuf eğitim kurumları olan hangâhlar, ihlasla Allah'a ibadet amacıyla yalnız kalmak için miladi onuncu yüzyıl sıralarında oluşturulmuştur. Ancak miladi onuncu yüzyıldan önce belki de sûfilerden önce bu kurumların varlığına inananlar da mevcuttur (el-Makrizî, 1988, 2/414; Mez, 1967, 2/29). Bunlar hangâhların Yahudi ve Hristiyan ruhban evlerine benzediklerine (Mez, 1967, 2/21), gerçekte bu müesseselerin miladi onuncu yüzyıldan önce oluştuklarına, Muhammed b. Keram'a mensup Keramiyelerin 869 yılında çok sayıda bu müesseseleri tesis ettiklerine inanmışlardır (el-Makdisî, ts., 1/323,356). Hangâhların bir bölümü zikir, halvet ve mescit yerlerinden, bir bölümü de gusül ve abdest yeri ile su kuyusundan ve bir bölümü ise hangâh şeyhinin ve burada kalanların makberlerinden ibarettir (el-Âlimî, 1998, 1/200-201).

Medreseler gibi hangâhlar da devletçe korunduğu, müdavimlerine barınak ve aylık iâşenin temin edildiği, burada eğitim ve öğretim görevi ile vaizliği üstlenenlerin mevcut programa göre ilk etapta başta tasavvuf olmak üzere İslam hukuku ile diğer İslami ilimleri öğrettikleri bilinmektedir. Aynı zamanda ibadet ve zikir ile de şeyhlerle müritleri arasında yürütülen buradaki eğitim-öğretim faaliyetlerinin temeli saygıya ve şeyhin sohbetlerini dinlemeye dayanmaktadır (es-Sallâbî, 2009, 352-354). Ancak eğitim kurumları olmaları ve devletçe korunup birtakım imkânlarla sahip kılınmaları bakımından medreselerle hangâhlar birbirlerine benzerlerken, medreselerin aldıkları talebelerin her aşaması için farklı kurallara bağlılıkları istenirken hangâhlarda ise buralara devam eden sûfiler için sabit kurallara bağlılık istenmesi bakımından farklılık göstermektedirler (Dündar, 2014, 131-132). Oluşumundan itibaren var olan hangâhlar, Eyyubiler döneminde de Mısır'da ve bağlı merkezlerde varlığını devam ettirmişlerdir. Eyyubiler döneminde eğitim kurumları olan medreseler gibi hangâhlar da önce Şam'da kurulmuştur. Bunlardan ilk önemli hangâh ise Şam mutasavvıflarının merkezi olan ve Ebu'l-Kasım es-Sümeysâtî (ö.1061) tarafından Dimaşk'ta tesis edilen Sümeysâtiye Hangâhı'dır. Kurulan hangâhların şeyhine de "Şeyhu's-Şüyûh (Şeyhlerin şeyhi)" denilmektedir (es-Seyyid, 1967, 1/217-218).

Eğitim ve öğretim kurumlarından olan hangâhlar, aynı zamanda dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, bir süre ikamet ettikleri, bazen inzivaya çekildikleri, Cuma namazı dışındaki beş vakit namazın da kılındığı yerlerdir. Erkeklerle ait hangâhların yanında bayanlara ait hangâhlar da bulunmaktadır. Nitekim Eyyubiler döneminde Şam'da kadınlara mahsus yirmi civarında hangâh ve ribat bulunmaktadır (İbn Cübeyr, 1981, 243-245). Yine Eyyubi sultanlarından el-Meliku's-Salih'in annesi ile Sungurcak en-Nuri'nin Halep'te birer hangâh inşa ettikleri gibi Selahaddin-i Eyyubi devrinde aynı şehirde Ömer b. Lâçin'in kızı Zümürüd Hatun ile kız kardeşi, kadınlar için birer hangâh kurmuşlardır. Selahaddin-i Eyyubi Fatımiler döneminin saray ağalarından Said es-Suada Kanber (ö.1150)'in Kahire'deki evini hangâha çevirerek "Selahiyye Hangâhı" adıyla sûfilere vakfetmiştir (Dündar, 2014, 134). Dolayısıyla Sultan Selahaddin, başta Mısır ve Şam'da kendi adında birer hangâh kurduğu gibi hangâhların yapım ve gelişmelerini teşvik ederek desteklemiştir. Üstadı Nureddin Zengi gibi önem verdikleri bu kurumların sûfilerine önem vermiş, işlerinde onlarla istişarelerde bulunmuş, âlimlerine değer verip onlarla oturup sohbet etmiştir (Mahmud, 1993, 272). Sultan Selahaddin hangâh sûfilerine günlük yiyecekler temin ettiği gibi hangâhın yakınında onlara hamam yaptırmıştır. Buranın sûfileri ilim ve namazla meşhur olduklarından insanlar teberrüken onları ziyaret etmektedirler. Özellikle daha çok bu ziyaret, Cuma günleri insanlar Mısır'ın farklı yerlerinden Kahire'ye gelmeleriyle gerçekleşmektedir. Bu insanlar, hangâh şeyhinin sûfilerle birlikte Cuma günü ihtişamlı bir şekilde Cuma namazını kılmak üzere hangâhtan çıkıp Kahire'deki el-Hâkim Camisi'ne gitmelerini izlemektedirler. Şeyhin Cuma namazına mutakip sufilerden biri yüksek sesle Kur'an okuduktan sonra Sultan Selahaddin'e, caminin vâkıfına ve diğer Müslümanlara dua etmekte ve sûfiler camiden hangâha dönmektedirler. Bu da Kahire'nin en güzel adetlerinden sayılmaktadır(es-Seyyid, 1967, 1/217-218).

Yukarıda belirtildiği üzere bir eğitim kurumu olarak ortaya çıkan hangâhların özellikle Eyyubiler döneminde giderek sayıları arttığı gibi işlevsellikleri de arttığı görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde buralarda tasavvuf eğitiminin yanında başta tefsir, fıkıh, akaid ve Arapça olmak üzere çeşitli konularda dersler verilmekte, ilgili kitaplar yazılmakta ve yazılan eserler çoğaltılmaktadır. Aynı zamanda hangâhlar, İslam'ın toplumsal yaşamında dini, sosyal ve kültürel yerler olarak varlıklarını sürdürmektedir (Rezek, 1998, 1/22-23).

Zaviye ise hücre, küçük oda, tekkelerin biraz küçüğü olup şehirlerin kenarlarında yapılan, tarikat mensuplarının oturup kalktığı, ayin yaptıkları yer demektir (Pakalın, 1983, 3/63). Sûfi tarzı dini toplantıların yapıldığı bir müessese olup cami içinde ve yakınında bulunan bir bölümdür. Burada âlim ve talebelerden ibadet edenler ile dışarıdan gelenler kalmaktadırlar. İlmi çalışmaya ve ilerlemeye bağlı olarak burası şer'i ve edebi derslerin yapıldığı ilim merkezi durumuna gelmektedir. Mısır'da Sultan Selahaddin döneminde çeşitli yerlerde faaliyet gösteren zaviyeler, Kahire'de bulunan Düveyretü's-Sûfiyye adındaki merkezi bir tekkeye bağlı bulunmaktadır. Mısır'daki zaviyelerin her birine büyük ve zengin vakıflar tahsis edilmektedir. Bunların önemli bir kısmı büyük ve teşkilatlı binalardan oluşmaktadır. Nitekim Mısır'da bulunan Amr b. el-As Camisi'nde fıkıh eğitimi için sekiz zaviye bulunmaktadır (el-Makrizî, 1988, 2/246-256). Belirttiğimiz ve belirteceğimiz Mısır Eyyubilerindeki zaviye örneklerinden anlaşılabacağı üzere buralarda tasavvuf eğitiminin yanında İslami ilimlerden en çok fıkıh derslerine ağırlık verilmiştir. Nitekim İsa b. Mesud b. Mansur el-Hümeiri (ö.1342) Mısır'daki bir zaviyede Maliki fikhını öğretmiştir (İbn Hacer, ts., 3/211). Ebu Hasan Ali b. Müsallim b. Muhammed es-Sülemi (ö.1138) Şam'daki Zaviyetü'l-Gazaliye'de fıkıh derslerini vermiştir (es-Subkî, 1992, 7/236). Şafii âlimlerinden Şerefuddin İbn Ebi Arsun Ebu Said Abdullah b. Muhammed et-Tülemi el-Mevsili (ö.1189) Şam Ümeyye Camisi'nin batısındaki Garbiye zaviyesi'nde Şafii fikhının tedrisatını yapmıştır (İbn Hallikân, 1949, 3/53-54).

3.2. Ribatlar

Ribatlar, Eyyubiler döneminde Mısır dâhil İslam coğrafyasında tasavvuf eğitiminin verildiği tasavvuf eğitim kurumlarından biridir. Buralar önceleri sınırlarda cihat edenlerin oturduğu bir nevi sınır karakolları ile kendi tarikatlarını ve tasavvufi görüşlerini sınır bölgelerinde yaymak isteyen şeyh ve dervişlerin kaldığı yerler olarak bilinmekteydi. Dolayısıyla tasavvufi bir muhteva içeren ribatlar hem askeri ve idari hem de dini ve tasavvufi sahada hizmet vermekteydi (es-Sühreverdi, 1966, 103-117). Daha sonra tamamıyla dini bir anlam kazanarak “uzaktan gelen zühd ve tasavvuf ehlinin kalacakları yerler” olarak kullanılmıştır (el-Makrizî, 1988, 2/428).

Hangâh ile ribatın aynı şey olduklarını söyleyen İbn Cübeyr’e karşılık (İbn Cübeyr, 1981, 243-250) İbn Şeddad ile en- Nuaymi de ikisinin birbirinden ayrı tasavvuf eğitim kurumları olduklarını söylemişlerdir (İbn Şeddad, 1988, 20-25).

Dımaşk’ta ilk ribat Ebu’l-Beyan en-Nebe’ b. Muhammed el-Harrâni (ö.1156) tarafından kurulmuştur. Bunu Esedüddin Şrkûh, Teoman el-Selçuki ve Azra Hatun tarafından vakfedilen ribatlar takip etmiştir. Selahaddin-i Eyyubi’nin babası Necmeddin Eyyub de Bâb el-Berid’in yanında bir ribat inşa etmiştir. Selahaddin de 1187 yılında Akka ile Kudüs’ü fethedince Akka’daki Hospitaliler Sarayı’nın bir kısmı ile Kudüs’teki Kemâme Kilisesi’nin yanındaki patrikhaneyi sufilere ribat olarak vakfetmiştir (Şeşen, 1987, 330-331).

Hangâh ve zaviyelerde olduğu gibi bir tasavvuf eğitim kurumu olarak ribatlarda da tasavvuf eğitiminin yanında başta fıkıh ve hadis olmak üzere diğer dini ilimlerin tedrisatı da yapılmaktadır. Nitekim Ebu Sa’d Ahmed b. Muhammed el-Herevi el-Malini (ö.1021) Bağdat’ta bulunan el- Mansur Camisi’nin yanındaki Sufiye Ribatı’nda 1018 yılında hadis derslerini vermiştir (el-Bağdadi, ts., 4/372). Hasan b. Ramazan b. Hasan el-Karmi (ö.1345) Şam’da Nasiri Ribatı’nda hadis derslerini veren hocalardandır (İbn Hacer, ts., 2/16).

Özellikle Eyyubiler döneminde Mısır’da bulunan ribatlarda eğitim ve öğretim görenler birtakım kazanımlar edinirler. Bunlar olumlu insani ilişkilere sahiptirler, vakıf gibi hayır kurumlarını inşa etmeye çalışırlar, amellerini ifsada götüren etkenlerden sakınırlar, masivadan ilişkilerini kesip Allah’la irtibatlarını sağlamlaştırırlar, mevcut rızıklarıyla kanaat ederler, gece gündüz ibadetle meşgul olurlar, boş vakitlerini vird (zikr) ile değerlendirirler, namazlarını geciktirme gafletinden uzak dururlar (es-Seyyid, 1967, 1/218).

3.3. Türbeler

Başta tasavvuf olmak üzere birçok ilimlerin okutulduğu türbeler (Şeşen, 1987, 329), Eyyubilerden önce Fatımiler döneminde Mısır’da inşa edilmiştir. Bunlar Ehl-i Beyt ve Şia’nın ünlü adamlarına mahsus yapılmıştır (Dündar, 2014, 138). Gelenek olarak Alevi imamlarının türbelerinin her birine “ Meşhed” denilmiştir (el-Yesuî, 1908, 406). Örnek olarak; “Meşhedu Muhammed Caferi (Mısır, 1120), Meşhedu Seyyidetu Atike (Mısır, 1121) Meşhedu Seyyidetu Ümmü Külsüm (Mısır, 1122), Meşhedu Seyyidetu Rukiye (Mısır, 1155) vb. türbeler” verilebilir. Şia’nın türbelerine “Meşhed” denilmesinin sebebi, başta İmam Ali ve İmam Hüseyin olmak üzere Şiilerin ve Sünnilerin teberrükten buraları ziyaret etmeleridir (Dündar, 2014, 139).

Eyyubiler Mısır’a hâkim olduklarında insanların dikkatini Şia türbelerinden Sünni imamların türbelerine çevirmek istemişlerdir. Nitekim Sultan Selahaddin’in emriyle İmam Şafii’nin mezarı yanında Şafii mezhebi için kurduğu medresenin yapımından üç yıl sonra 1179-80 yılında türbesini de yapmıştır. Böylece örnek alınan bu türbeyle Eyyubi türbelerinin birçoğu birer medreseyle irtibatlı olmuştur. Bu da türbelerin eğitimdeki önemini belirtmektedir. Fakat gelenek olarak Şia’dan örnek alınan Fatımilerin türbeleri yuvarlak daire biçiminde iken Eyyubilerde ise üzeri kubbeye kaplı dörtgen şeklindedir (Aburrezzak, 2009, 191-192).

İslam’da ilk bilinen kubbenin Abbasi Halifelerinden el-Mustansır için Yunan asıllı annesinin Irak’ın Samerra kentinde 862 yılında kubbeli yaptırdığı türbesinin kubbesi olduğu bilgisi mevcuttur (Su’ad, 1976, 2/10-12). Bunun yanında ilk kubbenin Emevi Halifesi Abdulmelik b.

Mervan'ın Hz. Muhammed'in isra gecesinde ayak bastığı "es-Sahre (taş)"nin üzerine 691 yılında yaptırdığı kubbe olduğu bilgisi de bulunmaktadır. Bize ulaşan ve İslam'da en kıdemli kubbe olarak kabul edilen, saygının ve itibarın ifadesi olarak kurulan bu kubbeyi aynı amaçla birçok türbe kubbeleri takip etmiştir. Nitekim miladi sekizinci asrın sonlarında Halife er-Reşid, Ümmü'l-Fadıl'ın kabri üzerinde "el-Kubbetu'l-Bermekiyye" kubbesini yaptırmıştır. Miladi dokuzuncu asrın başlarında Halife el-Memun, er-Reşid ile Ali b. Musa er-Rıda'nın kabirleri üzerinde kubbeler yaptırmıştır. Abbasi Halifesi el-Mustansir'in annesi oğlu için Irak'ın Samerra kentinde "el-Kubbetu's-Selibiyiye" yi yaptırmıştır (Aburrezzak, 2009, 191). Eyyubilerin, Fatimilerden devraldıkları türbe gelenekleri yukarıda belirtildiği üzere farklı şekilsel yapılarla İmamı Şafii'nin kubbeli türbesiyle başlayarak devam etmiş ve 1250 yılında Sultan Salih Necmeddin Eyyub'un türbesi üzerinde oluşturulan üç bölümlü kubbeye de son bulmuştur (Su'ad, 1976, 2/11-12). Böylece Fatimiler döneminde Mısır'da oluşturulan türbeler Şia mezhep eksenli iken Eyyubiler döneminde oluşturulan türbeler ise Sünni mezhep eksenli olmaktadır. Nitekim Fatimi türbelerinde Şia mezhep imamları hatırlatılmakta ve burada oluşturulan kubbelerde Şia mezhep düşüncesi verilmekte ve dolayısıyla bu mezhebin eğitimi yapılmaktadır. Eyyubi türbelerinde ise kubbelerinin yanında türbelerinin medreselerle irtibatlı olmaları buralarda Sünni mezhep eğitiminin Şia türbelerindeki mezhep eğitiminden daha düzenli yapıldığını belirtmektedir (Dündar, 2014, 141).

4. Eyyubi Dönemi Mutasavvıflar

Mısır merkezli Eyyubi Devleti sınırları içinde mutasavvıfların en çok bulunduğu yerler; Dimaşk, Halep, Harran, Kudüs, Musul, Kahire ve İskenderiye gibi büyük şehirlerdir. Örnek olması açısından Eyyubiler döneminde Mısır'da faaliyet gösteren etkin mutasavvıflardan birkaçı şunlardır:

1-İzzuddin el-Belhi (ö. 1178'den sonra), bir süre Bağdat'ta oturduktan sonra Dimaşk'a gelmiştir. Necmeddin Eyyub'un yakın arkadaşlarından olduğundan onunla beraber Mısır'a gelmiştir. Nil Nehri'nin kıyısında yaptırdığı evde misafirleri ve sûfilere ağırlamıştır. Çok kitap edinerek ilimle uğraşmış, âlimlere, sûfilere değer vermiş ve ölümünden önce evini sûfilere vakfetmiştir (el-Bündari, 1979, 1/98).

2-Şyhu's-Şuyûh Sadruddin Muhammed b. Hammuye (ö.1220), babasıyla Şam'a gelerek burada Kutbuddin en-Nisaburi ve diğer âlimlerden dersler almıştır. Hocası en-Nisaburi'nin kızıyla evlenen Sadruddin, babasının ve kayınpederinin vefatlarından sonra Sultan Selahaddin tarafından Gazzâli Zaviyesi'ne şyhu's-şuyûh ve Cârûhiye Medresesi'ne de müderris olarak atanmıştır. Eyyubi meliklerinden el-Meliku'l-Adil tarafından ise Mısır'da bulunan Şafii ve Hz. Hüseyin türbelerinin müderrisliklerine ve Salâhiyye Hangâhı'nın şeyhu's-şuyûhluğuna getirilmiştir (İbn el-Esir, 1959, 12/400).

3-Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed et-Tüimsâni (1158-1236), aslen Faslı bir mutasavvıf olup Fustat (Kahire)'ta bulunan Camii Atik'in yanındaki ribatta tasavvufi ve ilmi dersler vermiştir. Tasavvufi anlayışında felsefi düşünceleri dile getirmiş ve ilgili eserler yazmıştır (Şeşen, 1987, 367).

4-İsmail b. Sudkîn b. Abdullah en-Nuri el-Hanefi (1153-1248), Uzun süre Muhyiddin el-Arabi ile arkadaşlık yapmıştır. Kahire ve Halep'te tasavvufi eğitim faaliyetlerinde bulunmuştur. İsmail'in tasavvufa dair eserleri arasında "Levahiku'l-Esrâr" ile "Kitabu's-Selât" adlarında kitapları ve kelama dair eserleri arasında ise Abdullah en-Nesefi'nin "Umdetu'l-Akâid" adlı eserinin şerhi bulunmaktadır (Kahhâle, 1957, 2/271).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yüce Allah eşrefi mahlûkat olarak yarattığı insanı önemsemiş, dünya ve ahiret saadetini istemiştir. Bunu sağlama yolunun ilim ve eğitimle uğraşmak olduğunu ilk olarak “Oku” ayetini indirmekle belirtmiştir. İnsanı maddi ve manevi olarak eğiterek huzur ve saadetini isteyen İslam dini, ayırt etmeksizin bunun için gerekli olan her ilmin eğitimini önermiştir. Bu nedenle hemen hemen İslam’ın birçok döneminde bu husus dikkate alınmıştır. Başta Kur’an Kıraatı, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf gibi İslami ilimler olmak üzere felsefi ve fenni birçok ilimlerin eğitimi de gerçekleştirilmiştir. İslam’ın önceki dönemlerinin devamı olan ve İslam tarihinin önemli bir sürecini oluşturan Eyyubi dönemi devletinin kalbi ve merkezi durumunda olan Mısır ve bağlı merkezler tasavvuf dâhil eğitim öğretim faaliyetlerinde önemli bir konuma ulaşmıştır. Eyyubiler başta Sünni eğitim kurumları sayılan medreseler olmak üzere tasavvuf eğitim kurumları olan hangâhları (tekkeleri), zaviyeleri, ribatları ve türbeleri ile mescitleri vd. eğitim kurumlarını mahiyetlerinde bulunan yerlerde çoğaltarak ve ilgili eğitim öğretim faaliyetlerini teşvik ederek yaygınlaştırmışlardır. Eyyubi devlet yöneticileri Mısır merkezli eğitim öğretim faaliyetlerinde önceki dönemlerden miras aldıkları ilimlerin çoğunu daha ileri bir seviyeye götürmüşler ve tek kurtuluş reçetesinin ilim olduğuna inanmışlar ve kurdukları eğitim kurumlarına süreklilik kazandırmak için ilgili vakıflar kurarak da maddi ve manevi desteklerini esirgememişlerdir. Böylece önceki dönemlerde olduğu gibi Eyyubiler döneminde de insanın maddi ve manevi eğitimine önem verilmiş, Mısır merkezli mahiyetlerindeki yerlerde ilgili faaliyetler sürdürülmüştür. Özellikle konumuz gereği ruhi temizliğin ve manevi otoritenin sağlanması amacıyla olan tasavvuf ve eğitimi, önceki dönemlerde olduğu gibi Eyyubiler döneminde Mısır ve bağlı merkezlerde de gerçekleştirilmiştir. İlgili kurumlar çoğaltılmış ve kurulan vakıflarla yaygınlaştırılarak varlıkları sürdürülmüştür. Maddi ve manevi olarak desteklenen mutasavvıflar Eyyubi beldelerine akın ederek buralarda manevi ve ruhi temizlemenin eğitim ve öğretimini sağladıkları gibi yazdıkları eserlerle de bu anlamdaki hizmetlerinin devamını gerçekleştirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdulmehdi, Abdulcelil Hasan el-Halil. *el-Harekatü'l-Fikriyye fî Zillî'l-Mescidi'l-Aksâ fî'l-Asreyn: el-Eyyûbi ve'l-Memlûki*. Ürdün: Mektebetü'l-Aksâ, 1980.
- Aburrezzak, Ahmed. *el-İmaretu'l-İslamiyye fî Mısır Münzü'l-Fethi'l-Arabi Hatta Nihayeti'l-Asrı'l-Memluki*. Kahire: Daru'l-fikri'l-Arabi, 2009.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi, 21. Baskı., 2011.
- Âlimi, Ebu'l-Yümn el-Kadi Müciruddin el-. *el-Ünsü'l-Celil bi Tarihi'l-Kudsi ve'l-Halil*. ed. Mahmud Kabine. Halil-Filistin: Mektebetu Dendis, 1998.
- Bağdadi, Hafız Ebubekir Ahmed b. Ali el-Hatib el-. *Tarihu Bağdad ve Medinetu's-Selam*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Bayraktar, M. Faruk. *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım., 1994.
- Bündari, el-Feth b. Ali el-. *Sen'al-Berk eş-Şami*. ed. Fethiye en-Nebravi. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1979.
- Dündar, Mahmut. *Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*. Atatürk Üniversitesi, Doktora, 2014.
- Ebu'lMuammer, M.Fuad. *Vezâif-i Aile*. İstanbul, 1328.

- en-Nuaymî. *ed-Daris fî Tarihi'l-Medaris*. ed. Cafer el-Hasani. Kahire: Mektebetu's-Sakafeti'd-Diniyye, 1988.
- Gözütok, Şakir. *Tasavvuf'ta Şahsiyet Eğitimi*. İstanbul: Seha Yayıncılık, 1996.
- Güngör, Erol. *İslam Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2.Baskı., 1987.
- Hucviri, Ali Osman Cüllabî. *Keşfu'l-Mahcûb*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İbn Cübeyr, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed. *Rihletu İbni Cübeyr*. Beyrut: Daru Mektebi'l-Hilal, 1981.
- İbn el-Esir, Ziyaüddin Ebu'l-Feth Nasrullah b. Ebi'l-Kerem Muhammed. *Resailu İbni'l-Esir*. ed. Enis el-Makdisî. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1959.
- İbn Hacer, el-Askalani Şihabuddin Ahmed b. Ali. *ed-Düreru'l-Kâmine fî Ayni'l-Mieti's-Samine*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.
- İbn Haldun, Abdurrahman. *Şifâu's-Sâil*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2.Baskı., 1984.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtu'l-A'yan ve Enbau Ebai'z-Zaman*. ed. İhsan Abbas. Beyrut: Daru Sadr, 1949.
- İbn Şeddad, el-Kadi Buhaüddin Yusuf b. Rafii. *Siretu Selahaddin (en-Nevadiru'l-Sultaniyye ve'l-Mehasinu'l-Yusufiyye)*. Kahire, 1988.
- Kahhâle, Ömer Rıza. *Mucemu'l-Müellifin*. Dimaşk, 1957.
- Kara, Mustafa. *Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3.Baskı., 1990.
- Keylânî, Macid el-. *Hâkezâ Zehere Ceylu Selahaddin ve Hâkezâ Âdetu'l-Kudüs*. Herndon-Virginia ABD: el-Ma'hedu'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslamî, 1994.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdulkerim. *er-Risaletu'l-Kuşeyriyye*. ed. Mahmud Abdulhalim. Mısır: Daru'l-Kutubi'l-Hadis, 1966.
- Kutub, Muhammed. *İslâm Terbiye Metodu ve Ahlâk Sistemi*. çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınları, 1975.
- Mahmud, Mustafa. *el-Edebu'l-Arabiyyu fî Mısır Mine'l-Fethi'l-İslami İla Nihayeti'l-Asri'l-Eyyubi*. Kahire: Daru'l-Katibi'l-Arabi Li't-Tabaati ve'n-Neşr, 1993.
- Makdisî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed el-. *Ahsenu't-Tekâsim fî Marifeti'l-Ekâlim*. Beyrut: Daru Sadr, ts.
- Makrizî, Takiyüddin Ebu Abbas Ahmed b. Ali el-. *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr*. Kahire: Daru't-Tabakati'l-Mısriyye, 1988.
- Mez, Adem. *el-Hadaretu'l-İslamiyye fî'l-Karnni'r-Rabîi'l-Hicri*. çev. Muhammed Abdulhadi Ebu Reyde. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 4. Baskı., 1967.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1983.
- Rezek, Asım Muhammed. *Haikahatu's-Sûfiyye fî Mısır fî'l-Asreyni'l-Eyyûbi ve'l-Memlûki*. Kahire: Mektebetu Medbuli, 1998.
- Sallâbî, Ali Muhammed es-. *Selahaddin el-Eyyubi ve Cüduhu'l-Kadai Ala'd-Devleti'l-Fatimiyye ve Tahriru Beyti'l-Makdis*. Dimaşk: Dru İbn-i Kesir, 2009.
- Seyyid, el-Baz el-Arinî es-. *eş-Şarku'l-Edna fî'l-Unsurî'l-Vusta:el-Eyyûbiyyûn*. Kahire: Daru'n-Nehdeti'l-Arabiyye, 1967.
- Sönmez, Nesim. "Baba Tâhir-i 'Uryân'ın Eserlerinde Bireysel ve Toplumsal Eleştirisi". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (ts.), 117-129.
- Sönmez, Nesim. "Klasik Kürt Edebiyatında Edebiyat-Ahlak İlişkisi-Molla Halil Es-Si'irdî'nin Nehcu'l-En'am Adlı Eseri Bağlamında". *Din, Düşünce ve Ahlâk II*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022.
- Su'ad, Mahir Muhammed. *Mesacidu Mısır ve Evliyauhu's-Salihun*. Kahire: Metabiu'l-Ehrami't-Ticariyye, 1976.

- Subkî, Tâcuddin Ebû Nasr Abdulvahhâb b. Ali es-. *Tabakâtu's-Şâfiyyetti'l-Kübra*. ed. Abdulfettah Muhammed el-Hulvi - Mahmud et-Tenahi. Kahire, 1992.
- Subkî, Tâcuddin Ebû Nasr Abdulvahhâb b. Ali es-. *Tabakâtu's-Şâfiyyetti'l-Kübra*. ed. Abdulfettah Muhammed el-Hulvi. Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, 2.Baskı., 1992.
- Sunar, Cavit. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Sühreverdi, Şihabuddin Ebu Hafs Ömer es-. *Avârifü'l-Meârif*. Beyrut, 1966.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin-i Eyyubi ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Yesuî, Luveys Maluf el-. *el-Müncid fi'l-Lügâti ve'lEdebi ve'l-Ulûm*. Beyrut: el-Matbaatu'l-Kasulikiyye, 1908.
- Yılmaz, H. Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Kur'an-ı Kerim*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.